

Тэма Вялікай Айчыннай вайны ў беларускай графіцы

Пікулік А.М.¹

Анотацыя. У артыкуле аналізуецца ўвасабленне тэмы Вялікай Айчыннай вайны ў беларускай тыражнай і кніжнай графіцы другой палавіны 20 -- пачатку 21 стагоддзяў. Разглядаюцца розныя этапы асэнсавання гэтай вядучай тэмы беларускага выяўленчага мастацтва: ад пераважна дакументальнага падыхода да матэрыяла ў ваенныя і першыя пасляваенныя гады, да стварэння складаных алегарычных і метафарычных мастацкіх вобразаў ў апошнія дзесяцігоддзя мінулага стагоддзя. Аналізуецца творчасць вядучых беларускіх мастакоў-графікаў: С. Раманава, А. Тычыны, Г. Паплаўскага, В. Шаранговіча, А. Кашкурэвіча і інш.

Ключевые слова: выяўленчае мастацтва, графіка, тэма, Вялікая Айчынная вайна, мастацкі вобраз.

Theme of the Great Patriotic War in Belarusian graphics

Pikulik A.M.¹

Abstract. The article analyzes the embodiment of the Great Patriotic War themes in the Belarusian graphics of the second half of the 20th - early 21st centuries. Various stages of interpretation of this leading theme of the Belarusian fine arts are considered: from mainly documentary approach to a material in war and the first postwar years, to the creation of difficult allegorical and metaphorical art images in the last decades of the last century. The works of leading Belarusian graphic artists: S. Romanov, A. Tychyna, G. Poplavsky, V. Sharangovich, A. Kashkurevich and others are analyzed.

Keywords: fine arts, graphics, theme, Great Patriotic War, artistic image.

¹*Пікулік Алена Мікалаеўна (Пікулік Елена Николаевна), кандидат искусствоведения, старший научный сотрудник отдела изобразительного и декоративно-прикладного искусства Центра исследований белорусской культуры, языка*

у літаратуры НАН Беларусі. ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь.

Pikulik Alena Mikalaeyna. Candidate of Science (Art History), Senior Researcher of the Department of Fine and Decorative Arts. Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus. Surganova str., 1-2, 220072, Minsk, Republic of Belarus.

E-mail: pikuliki@gmail.com

© **А.М. Пікулік**

Тэма Вялікай Айчыннай вайны -- адна з галоўных тэм выяўленчага мастацтва Беларусі мінулага стагоддзя -- знайшла яскравае і разнастайнае адлюстраванне ў айчыннай графіцы. Заканамерна, што від мастацтва, сама прырода якога прадугледжвае хуткае, непасрэднае, а часам - і дакументальнае адлюстраванне важных, грамадска-вызначальных падзей, неаднойчы звяртаўся да ваенных гадоў. Беларускія мастакі-графікі працавалі ў галіне агітацыйна-прапагандыскага мастацтва, непасрэдных ўдзельнікі вайны ў ходзе яе і ў першыя пасляваенныя гады па ўспамінах стваралі графічныя партрэты, пейзажы, сюжэтна-тэматычныя кампазіцыі. Ужо ў 1960-я - 1970-я гг. ў беларускай тыражнай і кніжнай графіцы пачалося маштабнае асэнсаванне ваеннай тэматыцы, надышла чарга манументалізацыі і гераізацыі вобразаў, абагульненняў, алегарычных і сімвалічных вырашэнняў, якія набывалі ўсё большую вобразную і пластычную разнастайнасць у наступныя дзесяцігоддзі. А ўнукі і праўнукі ваеннага пакалення ў канцы 20 - на пачатку 21 ст.ст., імкнучыся ўзняць у сваёй творчасці складаныя экзістэнцыяльныя праблемы адвечнай барацьбы Добра і Зла, часта атаясамляюць апошнія з «карычневай чумой 20 стагоддзя».

Да ваеннай тэматыцы на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў звярталіся мастакі-графікі розных пакаленняў, творчых спецыялізацый і мастацкіх перакананняў; за гэты час была назапашана вялікая колькасць твораў, выкананых у розных графічных тэхніках і матэрыялах: малюнках, акварэлях, эстампах і г.д. Многія з іх былі створаны ў час панавання так зв. стылю «сацыялістычнага рэалізму» і некаторыя непазбежна неслі адбітак ідэалагічных догмаў і штампаў свайго часу. Тым не менш, тэма вайны 1941-1945 гг. у беларускім мастацтве ў цэлым

не падуладна дэвальвацыі: яе трагічныя падзеі ўжо сталі незабыўным звязном у ланцугу шматпакутнай айчыннай гісторыі, яны закранулі сапраўды кожную беларускую сям'ю, за імі -- горыч незаменных страт і гераізм супраціву, жах бамбёжак і разбураныя гарады і вёскі, голад і холад, страчанае дзяцінства цэлага пакалення...

Ужо ў першыя месяцы хутка наступіўшай на беларускую зямлю вайны аказалася востра запатрабаваным антыфашысцкае агітацыйна-прапагандысцкае мастацтва. Асноўнай формай яго існавання на акупаваных тэрыторыях стаў друк: плакаты, лістоўкі, перыядычныя выданні, брашурны і г.д. Іх выяўленчы матэрыял імкнуўся падтрымаць людзей, даць ім надзею на будучую перамогу, супрацьстаяў варажай прапагандзе. Яркая з'явай беларускай графікі ваеннай пары сталі газета-плакат «Раздавім фашысцкую гадзіну» (1941-1945) і сатырычны лісток «Партызанская дубінка» (1942-1943). Яны выходзілі практычна ўвесь ваенны час, ствараліся часам у надзвычай складаных умовах прыфрантавой паласы і здолелі аб'яднаць вакол сябе вялікую колькасць таленавітых беларускіх мастакоў -- як прафесіяналаў, так і аматараў. Тут у розны час працавалі І.Ахрэмчык, В.Букаты, П.Гаўрыленка, Я.Зайцаў, В.Козак, А.Кручына, Б.Малкін, М.Філіповіч, М.Юшчанка і інш. Выяўленчая публіцыстыка гэтых ваенных выданняў уключала творы самай разнастайнай тэматыкі і жанравай прыналежнасці: палітычныя карыкатуры, плакаты і плакатныя малюнкi, партрэты, бытавыя замалёўкі, шаржы і г.д. Усе яны ўспрымаюцца сёння як каштоўныя дакументы свайго часу, а некаторыя вылучаюцца і высокімі эстэтычнымі якасцямі, дэманструюць незвычайную вобразнасць і выразныя пластычныя асаблівасці творчай манеры аўтараў.

Унікальнай з'явай графічнага мастацтва Беларусі ваеннай пары сталі самадзейныя партызанскія часопісы, якія мелі шырокае распаўсюджанне на акупаваных беларускіх землях у 1943-1944 гг. Узнікшыя як народная ініцыятыва, такія часопісы сталі не толькі ідэалагічным рупарам савецкай улады на акупаваных тэрыторыях, але і дзённікам жыцця атрада, формай справаздачы аб яго дзейнасці, а таксама -- партрэтнай галерэяй баявых сяброў, месцам дзе размяшчаліся шаржы і віншаванні са святамі. Такія рукатворныя часопісы былі таксама архівам, дзе замалёўваліся запамінальныя ваенныя эпізоды, батальныя і бытавыя кампазіцыі і г.д.

Над стварэннем такіх партызанскіх часопісаў працавалі і прафесійныя графікі, але ў асноўным -- самадзейныя адораныя мастакі розных нацыянальнасцяў і лёсаў, аб'яднаныя агульным ваенным ліхалеццем. Сярод аўтараў графічных твораў у партызанскіх часопісах даследчыкі называюць А.Агафоненку, Д.Абрамава, Л.Астафьева, М.Байбекава, Л.Бойка, М.Гурло, Я.Дзятлава, Л.Дзятлава, Ф.Заленка, А.Кузняцова, С.Лі, М.Ліпеня, К.Міненку, А.Раеўскага, С.Раманава, Д.Рыбакова, У.Суховаверхава, А.Урбановіча і інш. [1, с. 143].

Нягледзячы на надзвычай складаныя ўмовы ваенных гадоў, развівалася ў гэты час і беларускае прафесійнае мастацтва. Па волі ваеннага лёсу мастакі аказаліся ў дзеючай арміі на франтах (С. Андруховіч, М. Манасзон, М. Тарасікаў, В. Ждан, С. Каткоў, В.Грамыка, М.Савіцкі, А. Кроль, І. Белановіч, Л. Лейтман, І. Стасевіч, Л.Шчамялёў і інш.), змагаліся ў партызанскіх атрадах (Г.Бражозоўскі, С.Раманаў, У. Суховаверхаў, С. Лі, М. Гурло, Л. Бойка, А. Агафоненка і інш.). Некаторыя беларускія мастакі вымушана засталіся на часова акупаваных беларускіх землях (М. Дучыц, А. Тычына, А. Волкаў і інш.), частка апынулася ў эвакуацыі (І. Ахрэмчык, Л.Лейтман, Н. Галоўчанка, У.Кудрэвіч, Р.Кудрэвіч і інш.). Ужо з канца 1942 г. у Маскве ўзнавілася работа праўлення Саюза савецкіх мастакоў БССР, які аб'яднаў у гэты складаны час многіх беларускіх творцаў. У Маскве да вяртання ў Беларусь восенню 1944 г. працавала і Беларускае дзяржаўнае выдавецтва БССР (выдавецтва ЦК КП(б)Б «Савецкая Беларусь»), якое агульнымі намаганнямі беларускіх і расійскіх літаратараў і мастакоў масавымі тыражамі выдавала кнігі, антыфашысцкія часопісы, брашуры, плакаты і г.д.

Аловак, вугаль, акварэль, пастэль, ліст паперы былі ў тых умовах больш даступнымі, чым холст і фарбы, таму зразумела, што графічнымі тэхнікамі і матэрыяламі карысталіся ў ваенны час не толькі майстры-графікі, але і мастакі іншых творчых спецыялізацый -- жывапісцы, майстры манументальнага мастацтва, скульптары і інш. Сукупнасць іх твораў -- разнастайных па тэматычнай і жанравай прыналежнасці, ярка дэманструючыя асаблівасці творчай манеры аўтараў -- яднае адно -- надзвычайная дакладнасць. Нібы кадры дакументальнай хронікі разгортваюцца перад сённяшнім глядачом іх творы: ствараецца ўражанне, што прыдумаць усё

гэта -- і такія твары, і такія падрабязнасці ваеннага быта, і такія жахлівыя дэталі чалавечых трагедый немагчыма, гэта можна было толькі ўбачыць.

Асобная тэма ваеннай графікі -- партрэты. Мастакі-франтавікі, мастакі-партызаны малявалі сваіх аднапалчан, сяброў і знаёмых падчас перапынкаў у баях, на кароткіх прывалах у баявых паходах. Гэтыя творы, як правіла, спалучаюць у сабе сапраўднасць гістарычнага, амаль архіўнага дакумента і эстэтычныя якасці мастацкага артэфакта. Менавіта так працавалі Г.Бржазоўскі (партрэт капітана Сарокі (1943); аркуш «Партызаны» (1944) і інш.); С.Андруховіч (франтавія партрэтныя замалёўкі), І.Давідовіч (партрэты лётчыкаў Шатурына і Шылава і інш.); М.Манасзон (серыя малюнкаў «Фронтавыя замалёўкі» (1942-1943) і інш.) [2, с. 154].

Шэраг цікавых партрэтных графічных твораў стварыў у 1940-я гг. С.Раманаў, чый драматычны ваенны лёс назаўсёды звязаў мастака -- ураджэнца Масквы, з Беларуссю. Творчасць гэтага майстра, па волі лёсу, стала яркім увасабленнем ваеннай тэмы ў нацыянальным графічным мастацтве ваенных і першых пасляваенных часоў. С.Раманаў у 1940 г. завяршыў прафесійную мастацкую адукацыю ў Маскоўскім абласным мастацкім педагагічным вучылішчы памяці паўстання 1905 года. У пачатку вайны быў прызваны ў Чырвоную армію, у ходзе баёў трапіў у палон, з якога збег, і з 1943 г. мастак пачаў змагацца супраць акупантаў разам з беларускімі партызанамі. Іх вобразы, створаныя непасрэдна з натуры, складаюць значную частку творчай спадчыны мастака-графіка. У гісторыю беларускага мастацтва па праву ўвайшлі яго графічныя партрэты партызан васьмай Рагачоўскай брыгады (П.Часнова і інш.), сюжэтныя замалёўкі з эпізодамі партызанскага жыцця, юмарыстычныя малюнкi і карыкатуры.

У сюжэтна-тэматычных графічных кампазіцыях імкнуліся захаваць свае ўражанні і мастакі-франтавікі: нярэдка яны стваралі серыі твораў, аб'яднаных адной тэмай. Так, С.Каткоў працаваў над графічнымі аркушамі, прысвечанымі паходу на Берлін (серыі «На шляху да Кенігсберга» (1944-1945), «Мяжа Усходняй Прусіі» (1945)); Б.Малкін стварыў серыю чорных акварэляў аб наступствах фашысцкай акупацыі Беларусі «Па слядах вайны» (1942-1944). Распаўсюджаным жанрам у творах беларускіх мастакоў-графікаў стаў пейзаж: над трагічнымі пейзажамі разбуранай Беларусі шмат працаваў Б.Звінаградскі.

І.Белановіча паслядоўна цікавалі ўбачаныя ў Еўропе помнікі архітэктуры; разбураны ў ходзе жорсткіх ваенных сутыкненняў Мінск неаднойчы адлюстроўваў у сваіх малюнках і гравюрах М.Тычына.

Сярод пераважна дакументальных графічных твораў той пары зрэдку сустракаюцца і аркушы іншага ўзроўню абагульнення. Звяртае на сабе ўвагу серыя лінагравюр М.Тарасікава «Вялікая Айчынная вайна» (1944). Цыкл, які складаецца з шасці аркушаў, з'яўляецца ці не першай у беларускай графіцы спробай вырашыць трагічную тэму вайны не толькі на ўзроўні нацыянальнай ментальнасці беларусаў, але і выкарыстаць для яе ўвасаблення пакуль незвычайныя кампазіцыйныя і вобразныя прыёмы. Даследчыкі адзначаюць, што аснову мастацкай мовы тут складаюць такія прыёмы, як гратэск і гіпербала, высока ацэньваюць новыя сродкі выразнасці, якой становяцца кампазіцыі з выявамі знішчанай ваеннай тэхнікі -- смертаносных узораў забойства чалавека... [2, с.154].

Адметным жанрам беларускай графікі ваенных часоў стала карыкатура, гумарыстычны малюнак, сяброўскі шарж. Яны былі запатрабаванымі як у самадзейным, так і ў прафесійным мастацкім асяроддзі: ва ўмовах смяротнай небяспекі такія творы ядналі глядачоў, неслі надзею і добры настрой, дапамагалі адпачыць. У жанры сатырычнай графікі ў ваенны час працавалі многія беларускія мастакі, сярод найбольш адметных -- В.Букаты, Д.Красільнікаў, Я.Красоўскі, Б.Малкін, І.Ахрэмчык, Я.Зайцаў, М.Філіповіч і інш.

Вызваленне нашай зямлі ад фашысцкай акупацыі, доўгачаканая перамога на Беларусі былі аплачаны найвышэйшым коштам: краіна, якая ляжала ў руінах, страціла кожнага трэцяга свайго жыхара. Разам з гэтым, кожным трэцім, знік цэлы непаўторны і незаменны свет, назаўсёды змянілася жыццё іх блізкіх... Вялікімі былі страты і ў мастацкім асяроддзі. У спісах загінуўшых значацца С. Жукоўскі (1873–1944), У. Бохан (1905–?), А. Бразер (1892–1942), В. Букаты (1924–1944), С. Каўроўскі (1890–1945?), С. Аншалевіч (1904–?), А. Астаповіч (1896–1941), М. Ваксер (1916–1942), С. Далжанскі (1902–1942), З. Зальцман (1913–1941), Л. Зевін (1903–1942), М. Малевіч (1898–1944), І. Мільчын (1894–1941), З. Мірынгоф (1905–?), І. Эйдэльман (1908–1942). Сярод загінуўшых і маладыя мастакі -- выхаванцы Віцебскага мастацкага тэхнікума: А. Арлоў (1908–1942), М. Аўчыннікаў (1907–?), У. Вярвенскі, Л. Дзерваедаў, А.

Жораў (1909–1944), Г. Ізмайлаў (1905–1944), М. Калішэвіч, Б. Каплан (1915–1941), В. Капыценка, А. Пашута (1910–?), Ш. Пікус (1908–1941), Я. Саматыя, І. Фенюк (1903–1943) [2, с.155].

Тэма вайны засталася адной з вядучых у айчыннай графіцы і ў першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі. У гэты перыяд беларускае графічнае мастацтва развіваецца нібы па інэрцыі, рэалізуючы той моцны імпульс, які быў атрыманы напярэдадні. Франтавыя блакноты з малюнкамі, сціплыя папяровыя аркушы з накідамі з партызанскіх зямлянак яшчэ жывілі нядаўнія ўспаміны мастакоў; выставачныя стэнды першых пасляваенных мастацкіх выставак літаральна запаланілі рэпартажныя, дакументальныя па сутнасці творы, якія развівалі (а часам - і паўтаралі, тыражавалі) назапашаны раней матэрыял. Майстры-графікі аддавалі перавагу серыйным творам. Нягледзячы на больш спраяльныя ўмовы для працы, яны не часта выкарыстоўвалі складаныя гравюрныя тэхнікі, а ў большасці выпадкаў абмяжоўваліся звыклымі алоўкам, вуглем: акварэллю. Дзякуючы адзіна дазволенаму ў тыя часы метаду «свцыялістычнага рэалізму» з яго «тэорыяй бесканфліктнасці» графічныя аркушы нярэдка страчвалі глыбіню і пераканальнасць спраўды ўбачанага і перажытога і набывалі залішнюю пафаснасць ці наіўную саладжавасць.

Гэта, на жаль, адчуваецца ў пасляваенных творах нават вядучых беларускіх мастакоў-графікаў, якія паслядоўна працавалі над ваеннай тэмай. Так, малюнкі С.Раманава «Маці партызана» (1944); «Партызанская разведка» (1945) здолелі захаваць пераканаўчую дакладнасць, а вось некаторыя аркушы з серыі натуральных замалёвак «Партызаны Беларусі» (1952) балансуюць на мяжы залішняй тэатральнасці. Маштабным укладам ва ўвасабленне ваеннай тэмы стаў цыкл П.Дурчына «Абарона Брэсцкай крэпасці» (1950-я гг.). Яго склалі каля 200 твораў, выкананых у розных графічных тэхніках і матэрыялах: афорты, літаграфіі, малюнкі пяром, вугалем, пастэлі і інш.

Відавочны працяг атрымаў у першыя пасляваенныя гады і жанр графічнага пейзажа. Калі раней мастакі ў асноўным адлюстроўвалі у сваіх натуральных творах жахлівыя наступствы фашысцкай акупацыі -- разбураныя гарады і мястэчкі, спаленыя вёскі, то зараз на выставачных стэндах з'явіліся шматлікія графічныя аркушы, прысвечаныя іх адраджэнню. У вачах сучаснікаў гэтыя творы таксама былі відавочна звязаныя з падзеямі нядаўняй вайны і ўвасаблялі трыумф перамогі.

Яскравае развіццё такая тэндэнцыя атрымала ў творчасці аднаго з самых таленавітых мастакоў беларускай графікі 20 ст. А.Тычыны. Творчы лёс майстра, які пачаўся яшчэ ў 1920-я гг., склаўся так, што і ў перадаенны, і ў пасляваенны час А.Тычына шмат працаваў над краявідамі любімага горада і здолеў стварыць свой асобны пазнавальны яго вобраз. Мастак правёў у Мінску ўвесь час акупацыі, маляваў яго раны яшчэ ў ваенны час: адзін з лепшых яго лінарытаў на гэту тэму -- «Разбураны горад» (1946). Але Мінск Тычыны -- гэта найперш горад, які наймавернымі намаганнямі сваіх жыхароў ужо паўстаў з руін і попелу -- горад прасторны, светлы і ўрачысты, напоўнены эмоцыямі і ўспамінамі. Большасць твораў мастака -- каляровыя лінарыты, выкананыя з выдатным майстэрствам і паразумнем спецыфікі матэрыялу. А.Тычына адвольна карыстаецца вялікімі, добра згарманізаванымі па колеру плямамі, удала спалучае прасторавыя планы, уводзіць выразныя дэталі. Сярод яго лепшых твораў, прысвечаных адроджанаму пасля вайны Мінску: «Новыя дамы на Прывакзальнай плошчы» (1952); «Над ракой Свіслач» (1954); «Плошча Перамогі» (1956); «Ля сквера Янкі Купалы» (1957) і інш.

Яскравае, эстэтычна-каштоўнае ўвасабленне тэма вайны атрымала ў беларускім графічным мастацтве 1960-х - пачатку 1970-х гадоў. Перыяд «мастацтва адлігі», «мастацтва суворага стылю» стала часам вызвалення мастацкай творчасці з-пад прыгнёту татальнай ідэалагізацыі, асэнсавання правоў творчай асобы, у тым ліку - на ўласную праблематыку і пластычную мову. У беларускім мастацтве графікі адбылася змена пакаленняў: свой шлях у мастацтве распачалі першыя выпускнікі графічнага аддзялення Беларускага дзяржаўнага тэатральна-мастацкага інстытута. Чалавек ва ўмовах смяротных выпрабаванняў, гераічны, моцны і самаахварны -- такая тэматыка была надзвычай сугучная духу эпохі «суворага стыля», і таму графічныя творы, прысвечаныя ваенным падзеям, займалі значнае месца ў творчасці мастакоў 1960-х -- 70-х гг. Майстры старэйшага пакалення ў асноўным працягвалі працаваць у знаёмай «дакументальна-рэпартажнай» графіцы, нярэдка дэманструючы тут высокі прафесіяналізм і бездакорнае майстэрства, аднак новыя рэвалюцыйныя пошукі сталі пераважна доляй маладых. Менавіта яны -- «дзеці вайны», чыі дзіцячыя ці юнацкія ўспаміны аб тых жахлівых падзеях былі асабліва эмацыянальнымі, здолелі стварыць новую графічную

мову для ўвасаблення ваеннай тэмы. Тэма вайны, як і раней, вырашалася мастакамі-графікамі ў серыйных творах, але разгорнутая сюжэтная апавядальнасць саступіла тут падкрэсленай манументалізацыі і гераізацыі вобразаў, а крыху пазней -- і сімвалічным і алегарычным кампазіцыям; у графічных аркушах відавочна адчуваліся метафары, пераважную ролю адыгрывалі складаныя збіральныя вобразы.

Яскравы прыклад таму - творчасць Г.Паплаўскага. Адзін з буйнейшых майстроў айчыннага графічнага мастацтва 20 ст., ён пачаў самастойную творчую працу ў пачатку 1960-х гг. і на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў неаднойчы звяртаўся да тэмы Вялікай Айчыннай вайны. Трагічныя для апаленай ваенным ліхалеццем Беларусі падзеі, для мастака былі заўсёды афарбаваны яшчэ і асабістымі дзіцячымі ўспамінамі. Дзяцінства ў акупацыі, голад і жах бамбёжак -- гэтыя ўражанні не забываліся, не адпускалі, але ў прафесійнай творчасці пераўтварыліся яны не ў дакументальныя графічныя апавяданні, а ва ўражваючыя манументальныя сімвалы, трагічныя «знакі бяды», якія, здаецца, назаўсёды ўвайшлі ў генэтычную памяць беларусаў. Менавіта так, як канцэнтраванае, нічым не прыкрытае сутыкненне Добра і Зла і сёння ўспрымаюцца графічны аркуш Г.Паплаўскага «Брэст. 1941» (1965), яго серыя літаграфій «Памяць» (1968) і інш. Ужо ў гэтых ранніх творах мастак дэманструе адметную творчую манеру: яго своеасаблівая пластычная мова пабудавана на спалучэнні манументальных, жорсткіх вобразаў і тонкай нюансіроўцы дэталей; мастак шырока выкарыстоўвае танальныя і фактурныя магчымасці літаграфіі.

Паказальны ў гэтых адносінах аркуш «Чэрвень. 1941» з серыі «Памяць». Моцная фігура звязанай жанчыны -- сімвалічны вобраз маці-радзімы -- нібы гвалтоўна ўціснута ў цесны фармат літаграфскага аркуша: яна не можа ні падняць галаву, ні ўстаць на ўвесь рост. Выразным фонам для яе сталі трывожныя ўсполахі папялішчаў, пазнавальныя рэшткі руінаў, злавесна-драпежныя сілуэты варожых самалетаў. Мастак удала выкарыстоўвае магчымасці кантрастаў, дабіваецца дакладнага і разнастайнага танальнага вырашэння аркуша.

Да тэмы апошняй вайны Г.Паплаўскі звяртаўся яшчэ неаднойчы. Адметнай з'явай стала серыя яго каляровых літаграфій «Час доўгіх нажоў» (1982). Прасякнутыя суровым рэалізмам і лютым непрыманням фашысцкай ідэалогіі,

імкненнем вырашыць складаня тэмы жыцця і смерці праз псіхалагічнае процістаянне персанажаў, гэтыя творы захоўваюць выразную пластычную мову мастака і вылучаюцца высокім прафесійным узроўнем. Надзвычай псіхалагічнымі, рамантычнымі атрымаліся стрыманыя па каларыту літаграфіі мастака з серыі «Хроніка аднаго атрада» (1986).

Выдатная «ваенная проза» беларускіх пісьменнікаў - творы В.Быкава, А.Адамовіча, С.Алексіевіч, Я.Брыля, В.Калесніка, І.Мележа і інш. - неаднойчы натхнялі вядучых айчынных мастакоў-графікаў на стварэнне высокамастацкіх цыклаў ілюстрацый. Г.Паплаўскі з поспехам ілюстравалі ваенную прозу А.Адамовіча (1975); адна з самых адметных яго серый - ілюстрацыі да аповесцей В.Быкава (1977-1982). Па матывах кніжных ілюстрацый мастак, як правіла, ствараў серыі станковых твораў, якія з поспехам экспанавалі на выстаўках.

Свой непаўторны погляд на падзеі мінуўшай вайны прапанаваў ў апошнія дзесяцігоддзі 20 ст. і А.Кашкурэвіч - майстар, якому давялося стварыць у беларускім графічным мастацтве цэлую эпоху. Мастак-філосаф, мастак-інтэлектуал, які таксама перажыў ваенныя падзеі ў дзяцінстве і сфарміраваўся ў непаўторнай атмасферы 1960-х, вельмі рана асэнсаваў сябе як прыхільнік складаных экзістэнцыяльных тэм. Жыццё на мяжы смерці, штодзённы маральны выбар цікавілі майстра больш, чым дакументальная дакладнасць фактаў. Нездарма, усе яго жорсткія «ваенныя» творы закранаюць самыя глыбінныя праявы чалавечага і нечалавечага ў сучасным свеце, заўсёды выводзяць гаворку з гледачом на самы галоўны, істотны, глыбінны ўзровень. Ён, ці не ўпершыню ў беларускім графічным мастацтве пасляваеннага часу, здолеў ператварыць тэму апошняй вайны ў адкрыты, часам -- амаль публіцыстычны антываенны пратэст.

Непаўторная вобразнасць графічных твораў А.Кашкурэвіча, абумоўленая яго своеасаблівым мысленнем, вылучаецца шырокім зваротам як да ашаламляльных у сваёй вастрэні і пэўнасці сімвалаў, алегорый, знакаў, так і да ледзь улоўных, патайных, прасякнутых асабістымі ўяўленнямі асацыяцыям, якія патрабуюць ўважлівага і павольнага асэнсавання.

А.Кашкурэвіч валодаў разнастайнымі талентамі і працаваў у розных графічных тэхніках і матэрыялах, асабліва ўдала выкарыстоўваў магчымасці афорта, афорта з выкарыстаннем

тэхнікі «сухой іголке», малюнка алоўкам, пяром і інш. Дзякуючы глыбока індывідуальнай пластычнай мове, творы мастака беспамылкова пазнаюцца ў любым асяроддзі. Мастак ствараў кампазіцыі, заснаваныя на рэзкіх ракурсах, вострым сутыкненні планаў, яны часам вылучаюцца адкрыта паказанымі колеравымі і танальнымі сутыкненнямі, часам -- пазбаўленыя прыкметных кантрастаў і будуюцца на багатых серабрыстых танальных нюансіроўках.

У гісторыю беларускай тыражнай і кніжнай графікі другой палавіны 20 ст. па праву ўвайшлі такія ярскравыя антываенныя творы А.Кашкурэвіча, як серыя афортаў «Партызаны» (1969-1970); цыкл «Блакада» (1979); літаграфскі трыпціх «Прысвячаецца Быкаву» (1984); серыя «Адвечнае» (1984); літаграфія «Без вестак загінулым...»; афорты «Напалм» (1985), «Генацыд», «Дзень памяці» (абодва 1986) і інш.

Выдатнымі прыкладамі сучаснай айчыннай кніжнай ілюстрацыі сталі серыі ілюстрацый майстра да кнігі А.Адамовіча, Я.Брыля, У.Калесніка «Я з вогненнай вёскі...» (1975); «Хатынскай аповесці» А.Адамовіча (1974); аповесці І.Пташнікава «Найдорф» (1976); аповесці В.Быкава «Пайсці і не вярнуцца» (1979); драме І.Гётэ «Фауст» (1976) і інш.

Адзін з вядучых мастакоў-графікаў другой палавіны 20 ст. В.Шаранговіч -- надзелены зоркім вокам і цвёрдай рукой мастака-рэаліста, дарам апавядальніка -- практычна ніколі не ствараў дакументальна-апавядальныя творы на тэмы вайны, а звяртаўся да абагульненых метафарычных і алегарычных вобразаў. У беларускай станковай графіцы 20 ст. ён стаў адным са стваральнікаў манументальных «мантажных» кампазіцый з сапраўды вывераным суадносінамі галоўнага і другараднага, асаблівым эпічным настроем, выразнасцю сілуэтаў, багаццем колераў і фактур, якія нараджаюць запамінальную дэкаратыўнасць яго твораў. Аматарам мастацтва знаёмыя творы В.Шаранговіча, прысвечаныя ваенным падзеям: серыя гравюр «Памяці вогненных вёсак» (1979 -- 1985); серыі «Блакада. 1943 год» (1974); «Блакадны рэквіем» (2003) і інш.

Тэма вайны займала адметнае месца і ў графічных творах іншых беларускіх мастакоў апошніх дзесяцігоддзяў мінулага стагоддзя. Яе ўвасабленне было адзначана яркавай індывідуальнасцю творчых манер майстроў, якія выкарыстоўвалі разнастайныя падыходы, розныя графічныя тэхнікі і матэрыялы. На мастацкіх вернісажах адначасова прысутнічалі і творы,

выкананья ў традыцыях дакументальнага мастацтва: трыпціх афортаў П.Дурчына «Героі Брэста» (1980); літаграфіі на ваенную тэму С.Геруса і інш., і больш сучасныя па гучанні графічныя творы: літаграфіі Ю.Зайцава «Хатынь» (1970); серыя літаграфій Л.Асецкага «Вызваленне» (1975-1978); цыклы «Балада пра Лаўскі бой» (1979); «Мір планеце» (1986 -- 1987); серыя каляровых літаграфій Л.Шакінкі «Вайна і людзі» (1970-1984) і інш.

Новыя пакаленні беларускіх мастакоў-графікаў таксама звяртаюцца да падзей Вялікай Айчыннай, часцей за ўсё трансфармуючы яе праз ўласныя пачуцці і разважанні. Яны імкнуча да яшчэ большай індывідуалізацыі падыходаў, тэхнік і пластычных прыёмаў. Відавочнай тэндэнцыяй у апошнія дзесяцігоддзі 20 - на пачатку 21 ст.ст. стала цікавасць да новых аспектаў духоўных складнікаў гераічнай і трагічнай ваеннай эпохі: носьбітаў патрыятычных ідэалаў мастакі сталі шукаць і знаходзіць у народных, нацыянальных вобразах. Такія пошукі адметныя ў серыі афортаў У.Савіча «Маць-Айчына» (1983), афортных трыпціхах А.Александровіча «Старая Рудзіца» (1982); «Вялікая Айчынная вайна» (1985); серыі літаграфій Р.Сітніцы «Мінута маўчання» (1984); літаграфіях М.Купавы «Крокі ў неўміручасць. Памяці Трыфана Лук'яновіча» (1985); серыях афортаў А.Карповіча «Хлеб вайны» (1985) і інш.

На мяжы стагоддзяў ваенная тэма ў беларускай тыражнай і кніжнай графіцы і надалей губляла апавядальна-сюжэтнае прачытанне. Дакументальная прыхільнасць фактам практычна цалкам саступіла месца філасфскім разважанням аб жыцці і смерці, прыродзе добра і зла, існасці чалавека і яго прызначэнні. «Генэтычна абумоўленыя» памяццю пакаленняў ваенныя асацыяцыі не зніклі, яны апасродкавана праяўляюцца ў творах маладых мастакоў-графікаў у складаных кантэкстах і нечаканых сувязях.

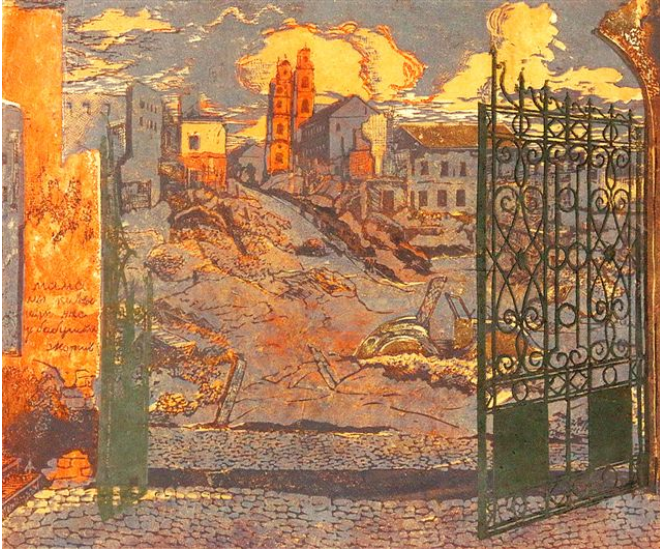
Такім чынам, відавочна, што тэма Вялікай Айчыннай вайны знайшла яскравае і паслядоўнае ўвасабленне ў творах беларускіх мастакоў-графікаў другой палавіны 20 - пачатку 21 ст.ст. Да яе звярталіся мастакі розных пакаленняў, творчых спецыялізацый і мастацкіх перакананняў; лепшыя іх творы па праву ўвайшлі ў гісторыю беларускага выяўленчага мастацтва, усе яны сталі данінай памяці і пашаны гераічнаму ваеннаму пакаленню, трагічнаму мінуламу нашай радзімы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1.Букина, Т.В. Рисунок на страницах рукописных журналов партизан /Т.В.Букина // Паведамленні Нацыянальнага мастацкага музея РБ. -- 2007. -- Вып.6. -- С. 140 -- 146.

2.Налівайка, Л.Д. Калекцыя станковай графікі перыяду Вялікай Айчыннай вайны ў зборах НММ РБ //Л.Д.Налівайка // Паведамленні Нацыянальнага мастацкага музея РБ. -- 2007. -- Вып.6. -- С. 146 -- 156.

Приложение

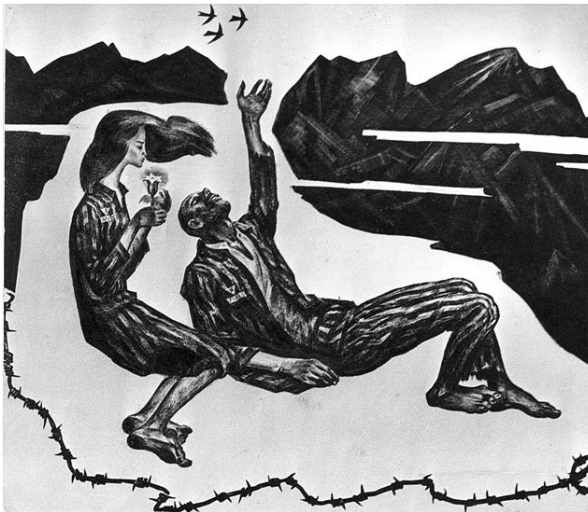
А. Тычына. «Разбураны Мінск» (1946)

Г. Паплаўскі. «Чэрвень. 1941» з серыі «Памяць» (1968)

А. Кашкурэвіч «Смага» (1970)

І. Немагай «Альпійская балада». З серыі «Па матывах апавяданняў В. Быкава». (1976)

**В. Шаранговіч з серії гравюр «Памяці вогнених вёсак»
(1979 -- 1985)**